

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОГО ТЕКСТУ

Василь ПАХАРЕНКО

УДК 821.161.2.09 Т. Шевченко

«ВСЕ ЙДЕ, ВСЕ МИНАЄ...» (ДО ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ СВІТОСПРИЙМАННЯ Т. ШЕВЧЕНКА)

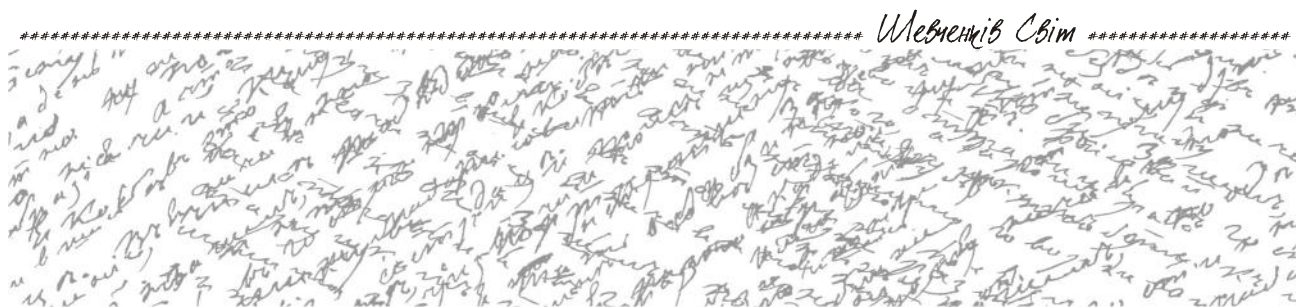
У статті В. Пахаренка «Все йде, все минає...» (До проблеми еволюції світосприймання Т. Шевченка) зроблено спробу реконструювати логіку стратегій дослідження закономірностей руху художньої думки поета і запропонувати власне бачення цієї еволюції.

Розмет думок у цьому питанні пов'язаний з надмірною поляризацією амбівалентности, а також недобачанням екзистенційної діалектики мислення Т. Шевченка. В останній період творчости митець синтезує, урівноважує більшість наскрізних антитетичних мотивів своєї творчости, зокрема й мотив помсти – прощення.

Цю тезу відкидають дослідники, які беруть за основу тезу про невинні світоглядні «метання» поета. Справді, і в останніх творах Шевченка звучить палкий протест проти зла, але поет концентрується на внутрішньому, духовному аспекті проблеми, послідовно обстоює християнський шлях її вирішення. Цю еволюцію світосприймання генія найпереконливіше засвідчує триптих «Молитва».

Ключові слова: Т. Шевченко, шевченкознавство, еволюція світосприймання митця, художній світ, християнство, язичництво, амбівалентність, екзистенційна діалектика, мотиви творчости.

Постановка питання. Сучасне (як і класичне) шевченкознавство не виробило єдиного погляду на співвідношення «правди-мсти» і правди-прощення, ідей насильницької чи духовної боротьби зі злом у світогляді поета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одні дослідники (І. Дзюба, Г. Грабович, В. Смілянська, Є. Нахлік) вважають неприпустимим «шукати ідейну або емоційну домінуючу незводимого ні до яких домінант Шевченка» [1, 673], бодай на тій підставі, що в останні роки він створив «подражанія» пророкам «з нечуваною доти напругою трагізму й зненависті», та ж тональність звучить у мініатюрах та ліричних фрагментах поем [2, 272]. Інші автори (Є. Пеленський, Ю. Шерех, Л. Плющ, О. Забужко, Ю. Барабаш, Л. Ушкалов) доводять поступове духовне переродження поета у неволі, а надто у позасланчий період «із гнівного Єремії «трьох літ» на «кроткого пророка», автора «Неофітів» і «Марії», апостола вже не «мсти», а «любви» [3, 137].

Мета статті – реконструювати логіку стратегій дослідження означеної проблеми та запропонувати власне бачення закономірностей руху художньої думки поета.

Виклад основного матеріалу. Причина згаданого розмету думок науковців, як бачиться, у розмитому окресленні, схематизації та недопустимій поляризації Шевченкової амбівалентності, недобачанні екзистенційної діалектики його мислення. Важливо пам'ятати: якщо талант концентрується на фаховій підготовці, майстерності, а тому його можлива еволюція є поступальною, вмотивованою логікою часу, то геній керується надхненням, осяянням, тому еволюціонує не за натуралістичними, «сейсвітніми» канонами. Отож, «апостолом любови», а водночас «гнівним Єремією» митець був як у період «Трьох літ», так і в останні роки, і таки «негоже абсолютизувати одне або друге» (І. Дзюба). Але в цьому разі йдеться про конкретну відповідь на дуже чітке запитання: як боротися зі злом – словом чи сокирою. Дві протилежні відповіді давно поборювали одна одну, взаємовитіснялися у душі митця. І все ж присмеркового 1860 року – тут важко не погодитися з численною переконливою аргументацією Ю. Шереха – Шевченко намагається синтезувати, урівноважити, логічно завершити більшість наскрізних антитетичних мотивів своєї творчості:

- докори Богові – смиренна віра («Не нарікаю я на Бога...»),
- гріховність – святість покритки («Марія»),
- родинний затишок – цілковите зосередження на творчості («Чи не покинуть нам, небого...») тощо.

Зокрема робить спробу, як ми переконалися вище, *зняти також, може, найдражливішу для нього опозицію «слово – сокира»* – закликає замість мстивого бунту, безоглядного й безглузлого у своїй руйнівній люті, лише зупинити зло (навіть вдаючись у найгіршому разі до насильства), справедливо судити, покарати і при цьому простити злочинців.

Якщо неупереджено, вдумливо перегорнути «Кобзар», то доведеться таки згодитися з Ю. Шерехом: востаннє візія жорстокого народного бунту й мстивого самосуду постає в останньому вірші 1859 р. – переспіві «Осії. Глава XIV» (лиходіїв люди «Уловлять і судить не будуть.../ Розпнуть, розірвуть, рознесуть,/ І вашей кровію, собаки,/ Собак напоять...» [4, 333]). Та й то ця жажлива візія – лише один з можливих варіантів майбутнього України – якщо її сини послухають «ветхое, древле, розтлінное слово» (вочевидь, підкоряться старозавітній логіці зло-помсти: «Око за око і зуб за зуба»). Завершується ж твір навіть не надією – прямою Божою обіцянкою, що так не буде, а «правда оживе» і «слово нове» її «Меж людьми криком пронесе/ І люд окрадений спасе/ Од ласки царської [там

само]». Тут, поза сумнівом, ідеться про Христову правду братолюбія, яка преобразить, порятує світ. У вірші фактично перефразовано Ісусову заповідь порятунку людства: «Як у слові Моїм позостанетеся, тоді справді Моїми учнями будете, і пізнаєте правду, – а правда вас вільними зробить» (Іван. – 8: 31-32).

У пізніших творах уже ніде не звучить мотив помсти. Ю. Шерех так аргументує цю тезу: «В останній рік його (Шевченкового. – В.П.) життя усі теми й проблеми попередніх років одна за одною були переглянуті й осмислені по-іншому. І всюди цей процес перегляду й переосмислення ішов в одному й тому ж напрямку: відмова від зовнішнього ефекту, зосередження дій на внутрішньому світі й духовних цінностях людини; особливе відчуття вселенської злагоди, душевна рівновага, злиття зі Всесвітом в ідеальній гармонії» [5, 68].

Трансформація мотиву помсти тим переконливіша, що це не якась окрема, відособлена зміна, а закономірна складова цілісної духовної трансформації поета – світоглядкової, моральної, естетичної.

Це логічне завершення діалектики сум'ятливої душі генія, торжество власнеміту – велика синтеза опозицій як заслужена винагорода за роки й роки болісних внутрішніх пошуків, борінь, розпинання власної душі.

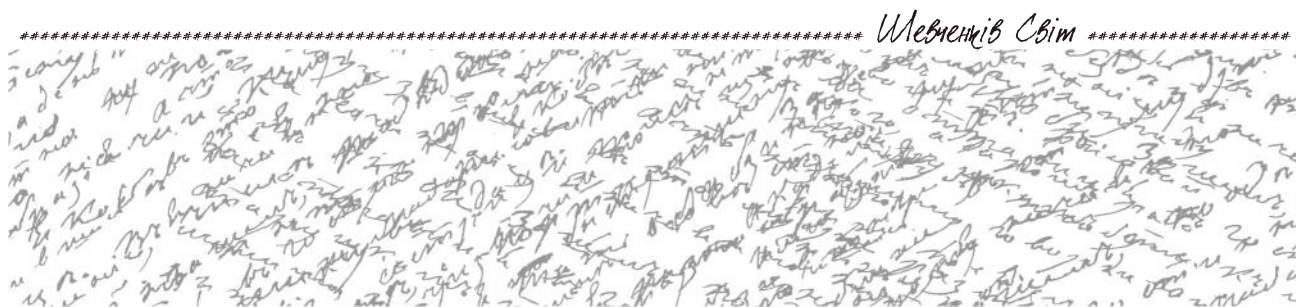
В останніх своїх творах – «Марія», «Дівча любе, чорнобриве...», «Молитва», «Росли укупочці, зросли...», «Бували війни й військові свари...», «Чи не покинуть нам, небого...» та ін. – Шевченко являє нам вершину свого духовного сходження, як літній Рембрандт в автопортреті, Тиціян у пізніх роботах, Шекспір в останніх п'єсах, Гете у другій частині «Фавста», Бетговен у фуґах і останньому квартеті...

У цих творах, – за Е. Нойманом кажучи, – відбувається «дивовижне преображення, прорив у царство суті... У цих творах, зроджених людиною, виявляється світ надприродного, де усунуто протистояння зовнішнього і внутрішнього – природи й мистецтва, їхня таємна алхімія досягає синтези надприродного в самому серці природи й душі» [6, 170].

Тезу про трансформацію мотиву помсти у 1860-му році, звісно, не приймають ті дослідники, які бачать лише невпинні світоглядкові «хитання» і «метання» Шевченка; натомість обстоюють її ті автори, що визнають духовну еволюцію поета – особливо вагомою в цьому сенсі є стаття-узагальнення Ю. Барабаша «Помста» [див. 7, 97-114].

Химерний (а втім, і цілком закономірний для прихильника постмодерністського світосприймання) погляд пропонує В. Звиняцьковський. За постмодерністською дискретно-антитетичною логікою він різко протиставляє як несумісні два періоди у творчості Шевченка – ранній як нібито цілком язичницький і пізній християнський. При цьому в першому періоді Шевченко начебто сповідує патріотичний, націоналістичний, а відтак і сокирянний ідеал, а в другому – загальнолюдський і тому миролюбний: «Земля, на якій ідеал (християнський. – В.П.) може здійснитися і люди заживуть по-людськи, по-братньому, в єдиній, великій, вольній і новій сім'ї, – це, на відміну від ранньої лірики («Заповіт»), не «національна територія», а оновлена земля взагалі» [8, 253]. Зрозуміло, тут зовсім не враховано діалектику духовного становлення генія, його неухильне прагнення до цілісності, до згармонізування опозицій, до віднайдення істинної ієрархії цінностей.

Насправді і ранній, і зрілий Шевченко цілком прихильно сприймає язичництво як духовний спадок наших давніх предків, зворушливо-наївні спалахи любови й

осаяння істиною про всеєдність світу, але категорично відкидає ідолопоклонство, вульгарну антропоморфізацію Бога. Так само і загальнослов'янську, і загальнолюдську спільноту поет завжди сприймає як гармонійну єдність національно-державних спільнот. Пригадаймо, саме в цьому питанні поет, вочевидь, розійшовся з надто федералістично налаштованими братчиками, а тому так і не став формальним членом Кирило-Методіївського товариства. Загальнолюдське для нього існує тільки у формі національного. Взяти хоч би останній вірш «Чи не покинуть нам, небого...»: рай Шевченко бачить як ідеальну, архетипну Україну (а не «землю взагалі»), що абсолютно природньо для українця, як і, скажімо, для поляка чи француза бачити рай просвітленою Польщею чи Францією. Ясно, що й Христове вчення загалом не заперечує національну душу, а визнає і вивищує, просвітлює її. Просто войовнича космополітично-постмодерністська настанова не дозволила Звиняцьковському побачити цю живу діалектику. Тому з'явилася суто спекулятивна схема двох герметично замкнених у собі Шевченків (своєрідна трансформація тези Г. Грабовича про «пристосоване» і «непристосоване» я поета).

Зрозуміло, і в останній творчий рік Шевченко «не став «святим та єлейним», – резонно наголошує Ю. Шерех. – Зло, що панує у світі, і далі боліло і гнівило його. Час від часу його поезія проривається інвективою. Однак вона вже не скерована на те, щоб надихнути людей до соціального бунту, що втопить світ у морі крові» [5, 69-70].

Поет говорить про те, що за об'єктивним законом буття неодмінно повинні бути суд і кара «Царям, царят на землі» («О люди! Люди небораки...»), що «...люде тихо,/ Без всякого лихого лиха/ Царя до ката поведуть» («Хоча лежачого й не б'ють...»). «Тихо, без всякого лихого лиха» – тобто без сліпої лютої жорстокости, без наруги, помсти, простивши. Та й слово «кат» тут може «мерехтити» – позначати не людину, що виконує смертні вироки суду, а символічно іменувати безсилу, а тому ядучу, самознищальну злобу у душах «царів» на вид вільного, щасливого життя «людей» без їхньої осоружної влади.

Магістральним мотивом творчости Шевченка останніх років стала непохитна віра у те, що саме і тільки словом Христової правди визволиться від зла Україна і все людство («Неофіти», «Подражаніє 11 псалму», «Ісаія. Глава 35», «Марія», «Осії. Глава ХІУ», «Молитва», «Світе ясний! Світе тихий...», «Ликері», «І Архімед, і Галілей...», «Не нарікаю я на Бога...», «І тут, і всюди – скрізь погано...», «Бували війни й військовії свари...», нарешті – «Чи не покинуть нам, небого...»).

Більше того, в останні місяці і навіть дні життя Шевченко цілком поринає у *практичну роботу* ширення «Христової правди і науки» (втілює екзистенційну настанову дієвої етики) – пише і видає «Буквар» для народних шкіл, плекає задуми інших освітніх видань. У «Букварі» поет умістив дві головні молитви «Отче наш» і «Вірую в єдиного Бога», короткий нарис про поширення християнства, а також дві думи: «Про пирятинського Поповича Олексія» та «Про Марусю Попівну Богуславку» – обидві з серцевинною ідеєю пошани до батьків, роду, християнської віри та самопожертви заради Вітчизни. Саме з цього, на думку поета, треба починати народну освіту⁵.

⁵ Святу поетову віру в саме таку стратегію трансформації світу зворушливо засвідчує той факт, що своїй нареченій, покоївці Ликері він насамперед подарував хрестика й букваря, щоб у такий спосіб дати поштовх до її духовного становлення, самовиховання [див. 10, 425].

У листі до М. Чалого за 4 січня 1861 р. Шевченко ділиться дальшими планами: «Думка єсть за «Букварем» напечатать лічбу (арифметику) – і ціни, і величини такої ж, як і «Букварь». За лічбою – етнографію і географію в 5 копійок. А історію, тільки нашу, може, вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» [9, 217]. Особливо промовиста остання фраза цитованого втинку. Вона чітко засвідчує основну Шевченкову стратегію боротьби зі злом: *це таки не сокира, а книжка*.

Підсумковим синтезом духовних шукань поета, яскравим свідченням – за Л. Плющем – особливої, неевклідової динамічної гармонії його світобачення став триптих «Молитва» (травень 1860 р.). У цьому творі, у трьох його варіантах, сконцентровано віддзеркалюється шлях до правди, що його знайшов Шевченко, три імперативи того шляху. І то назвою, жанром, змістом поезії підкреслено визначальність першого імперативу – молитися. Шевченко прямо звертається до того, хто тільки й може врятувати, оновити світ – до Бога, а отже, і до Господньої, духовної первини у кожному з нас.

Це воістину молитва за все людство: за творців зла, аби Господь зупинив їх і таким чином порятував від ще більшого гріхопадіння; за творців добра, аби дав їм святую силу, навчив, як чинити добро, не завдаючи одночасно зла; за чистих серцем, аби захистив їхні душі од розтлівальної кривди, мстивости й оспалости.

Суть «Молитви» можна збагнути, лише порівнюючи третій, вершинний варіант із двома попередніми (імператив духовного опору з імперативами фізичного). Треба гадати, Шевченко навмисне залишив усі три варіанти. Аби читач міг до дециці відкрити, простежити й осягнути його шлях до Христової істини і піти цим шляхом.

С. Балеї у відомій статті надзвичайно скрупульозно й переконливо показує трійцеву структуру художнього світу Шевченка на всіх його рівнях – від принагідних подробиць до найконцептуальніших узагальнень. За цією ж логікою побудовано й «Молитву». Суть цієї логіки Балеї пояснює так: «У поета є схил убрати се, що його інтересує, в формі трійці, чи то так, що він розкладає дане явище на три моменти, чи, коли дана річ неподільна, три рази духом повертає до неї (як у випадку з аналізованим триптихом. – В.П.), неначе оглядаючи її за кожним разом з іншого боку» [11, 23].

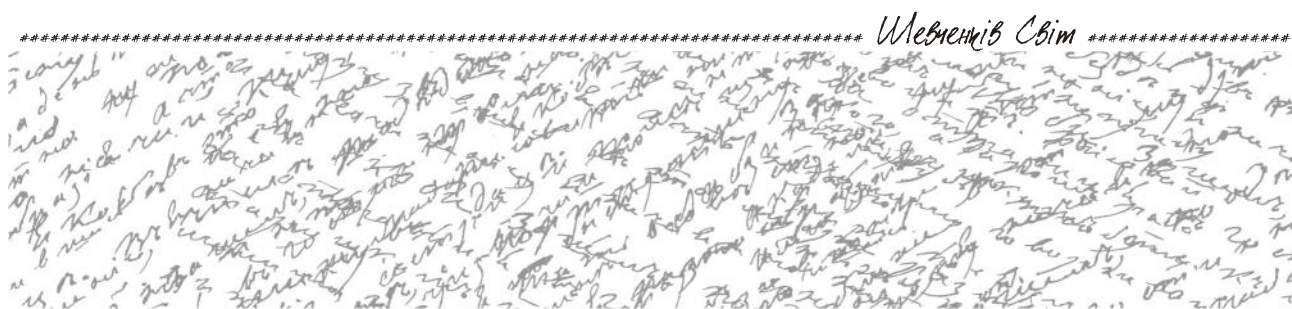
Так от, у перших двох молитвах звучить прохання до Творця покарати тиранів:

*Царів, кровавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй [4, 338].*

Це закономірне перше прагнення людини пригнобленої, скривдженої. Хоча – зауважмо – йдеться уже не про криваву кару, а лише про зупинення злотворців через ув'язнення. Одначе у третій молитві спалахує різке заперечення щойно проханого (може, найпоказовіший у «Кобзарі» зразок амбівалентности):

*Злоначинающих спина,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй [4, 339].*

Чому? Бо не знищиш помстою зла, а то навіть і помножиш його (пригадаймо поему «Варнак»). Необхідно спинити тих, хто починає кривду, запускає коло.

Спинити, паралізувавши темну їхню енергію своєю світлою, у крайньому разі навіть фізичним впливом. І не треба мстити – зло само собі мста, в'язниця, склеп, воно самознищиться.

Звернімо увагу, як іменовано у творі носіїв добра. У другому варіанті – *трудящі люди*. У першому конкретизовано, хто ці трудящі – *робочі голови і руки*. Отже, Шевченкові чужий класовий культ фізичної праці при знеціненні чи й запереченні розумової, духовної. У третьому ж варіанті соціальна система координат взагалі трансформується у моральну: «А доброзичдущим рукам і покажи, і поможи». Так само трансформується іменування носіїв зла: у перших двох варіантах це – *царі*, в останньому – *злочачинаючі*. Знову демонстровано надкласовість: носієм зла може бути і цар, і трудящий, річ не в походженні чи соціальному стані, а в моральності людини, у тому виборі, що його вона зробила.

У перших двох молитвах автор просить і для себе любови, сердечного раю, третій же варіант закінчується молінням за всіх, яке одночасно є найпершою заповіддю для людства:

*А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбієпошли[4, 339].*

Це геніальне розуміння того, що я – конкретна людина – можу бути щасливою лише серед щасливих людей, це ознака максимально можливого наближення смертного до вічної Христової істини. Про яке «єдиномисліє» йдеться? Поет заповідає християнську формулу єдиномислія у братолюбії. Ця заповідь про всіх і для всіх укупі – доброзичдущих, чистих серцем, зупинених злочачинаючих. У ній – порятунок людства.

Висновки. Так вивершується Шевченкова тео- й антроподицея. Як проникливо доводить М. Бердяєв, «у пізнанні, у мисленні не було ще вибудовано хоч трохи задовільної християнської теодицеї, зате було вибудовано багато образливого і для гідности Бога, і гідности людини... Лише через Любов, через жертву, через свободу, через переживання благодати може бути даний досвід про Тайну»[39, с.61]. Цей великий досвід Шевченко переживає сповна у своїй долі, у своєму слові, тому й сягає просвітлення, і стає генієм.

Список використаної літератури

1. Дзюба І. Тарас Шевченко / Іван Дзюба. – К. : Альтернативи, 2005. – 704 с.
2. Смілянська В. Шевченкознавчі роздуми : зб. наук. пр. / Валерія Смілянська. – К. : Ін-т л-ри ім. Т. Шевченка, 2005. – 491 с.
3. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К. : Абрис, 1997. – 144 с.
4. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 2. Поезія 1847- 1861 / Тарас Шевченко; [редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 784 с.
5. Шерех Ю. Поза книжками і з книжок / Юрій Шерех ; [упоряд. Р. Корогодський]. – К.: Час, 1998. – 448 с.
6. Юнг К. Г. Психологія і искусство : [пер. с англ.] / Карл-Густав Юнг, Ерих Нойман. – Москва: REFL-воок ; К. : Ваклер, 1996. – 304 с. – (Актуальна психологія).
7. Барабаш Ю. Помста / Юрій Барабаш // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / [Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба та ін.]. – К.: Наукова думка, 2008. – 376 с.– С. 97-114.

8. Звьянцковский В. Николай Гоголь. Тайны национальной души / Владимир Звьянцковский, – К. : Ликей, 1994. – 544 с.

9. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю / Тарас Шевченко ; [редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 632 с.

10. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – К. : Обереги, 2004. – 480 с.

11. Бaley С. Трійця в творчості Шевченка / Степан Бaley. – Л. : Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1925. – 29 с.

12. Бердяев Н. Из размышлений о теодицее / Николай Бердяев // Путь. – 1927. – апр. (№ 7). – С. 50-62.

Summary. *The article by V. Pakharenko «Everything goes, everything passes» (To the problem of worldview's evolution of T. Shevchenko) is done an attempt to reconstruct the logic of research strategies in artistic thinking of poet. The study is suggested their own vision of this evolution.*

The development of opinions on this issue is associated with excessive polarization of ambivalence, and misunderstanding existential dialectic thinking Shevchenko. In the last period of creativity the artist synthesizes, counterbalances the most antithetic motives of his work, including the motive of revenge – forgiveness.

The researchers are taking as a basis the idea of constant ideological «searches» by poet. The passionate protest against evil is sounds in the last works by Shevchenko. Poet concentrates on the inner, spiritual aspect of the problem, has consistently defends the Christian way to the solution. The triptych «Prayer» proves most convincing the worldview's evolution of artist.

Keywords: *Taras Shevchenko, Shevchenko studies, worldview's evolution of the artist, art world, Christianity, paganism, ambivalence, existential dialectic, motives of creation.*

